

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_stattya_227.
2. Фомина И.А., Горбачева Е.В. Отдельные аспекты участия педагога и психолога в тактике допроса несовершеннолетнего. *Сибирский юридический вестник. Вопросы судопроизводства и криминалистики*. №3 (82). 2018. С. 94–99.
3. Про затвердження Порядку організації психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ МВС України від 06.02.2019 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19>
4. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. URL : https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/child_witness_dl/doslidzhennya_press_12.

Юсупов Володимир Васильович,

провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ЕТАПИ ДОПИТУ ДИТИНИ, ЯКА СТАЛА СВІДКОМ АБО ЖЕРТВОЮ ЗЛОЧИНУ

У кримінальному провадженні допит відбувається за певними етапами: підготовка до допиту, робочий етап, фіксування результатів допиту. Традиційно до підготовчих дій відносять: збирання вихідних даних; тактичне забезпечення допиту; вибір часу і місця допиту; визначення способу виклику на допит; технічне забезпечення допиту; складання плану слідчої (розшукової) дії. Робочий етап допиту складається зі стадій: встановлення психологічного контакту; вільна розповідь; постановка запитань; ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань.

Водночас допит неповнолітньої особи, особливо дитини, має свої особливості. Наприклад, існує рекомендація щодо мінімальної кількості проведення допитів дитини, бажано один раз. Такий допит має проводитися на етапі досудового слідства, коли встановлено особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, що розслідується.

У *підготовці до допиту дитини*, яка стала свідком або жертвою злочину, слід виокремити певні особливості.

1. Вивчення дитини, яку будуть допитувати, рис її характеру, поведінки, рівня розвитку та інших характеризуючих даних. Слідчому необхідно зібрати інформацію про саму дитину та її середовище – сім'ю, заклад освіти, коло друзів. До виконання цього завдання доречно залучати

психолога, у тому числі того, який працює у закладі освіти дитини. Зібрана інформація полегшить проведення бесіди з нею, а також визначить рівень її розвитку та розуміння досвіду, системи ставлень, мотивації до співпраці зі слідчим, який проводитиме допит.

2. Визначення дати та часу допиту, місця його проведення. Планування дати і часу проведення допиту дитини має відбуватися індивідуально, відповідно до конкретної слідчої ситуації. Плануючи час опитування дитини – свідка чи жертви, слід враховувати: вік та рівень його розвитку; психофізичний стан (особливо, коли йдеться про фізичне, психологічне або сексуальне насильство); специфіку виховання дитини в сім'ї.

У цьому аспекті є декілька застережливих чинників. По-перше, допит, за винятком існування виключних обставин, не слід проводити у період виявлення у дитини симптомів посттравматичного стресового розладу, що призводять до погіршення пізнавальних та емоційних процесів. Якщо дитині надається медична або психологічна допомога, варто узгодити дату і час її допиту з лікарем або відповідним психологом. Водночас слідчий має пам'ятати, що момент проведення допиту дитини, занадто віддалений від події злочину, є несприятливим для отримання достовірної доказової інформації, у зв'язку з обмеженими можливостями збереження ідеальних слідів у пам'яті дитини.

По-друге, бесіду з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку необхідно планувати з урахуванням розкладу їх дня, обираючи період оптимальної активності. Розповідь дитини про подію злочину вимагає від неї значних емоційних, інтелектуальних і вольових зусиль. Тому не слід проводити допит у післяобідній час, час денного сну. Допит дітей середнього та старшого шкільного віку не повинен накладатися на години інших важливих для неповнолітнього свідка чи потерпілого занять (відвідування гуртка, спортивні тренування, тощо). Недотримання цих рекомендацій призведе до зниження готовності дитини до співпраці, її мотивації до надання показань.

Слід планувати допит дитини, яка стала свідком або жертвою злочину, на час, коли вона перебуває у безпечній сімейній ситуації, коли вона ізольована від осіб, що можуть загрожувати її або маніпулювати нею.

Оптимальне місце допиту дитини – спеціально обладнане приміщення «Зелена кімната».

3. Планування тривалості проведення допиту дитини.

Відповідно до вимог ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Тривалість допиту дитини визначається з урахуванням її можливостей. Чим молодшою є дитина, тим швидше вона втомлюється. Тоді у неї гірше зосереджується увага й слабше мобілізується мисленнєві

процеси пам'яті. Втома може спричинити податливість до навіювання та схильність до випадкових і непродуманих відповідей, щоб швидше завершити бесіду. При цьому варто спостерігати за дитиною та реагувати на сигнали, що свідчать про її втому.

Встановлено, що здатність до зосередження уваги дитини дошкільного віку є короткотривалою і, зазвичай, обмежується 20–30 хв. Школярі звикають зосереджувати увагу у 45-хвилинному часовому періоді. Однак, у зв'язку з емоційною обтяжливістю інформації, що повідомляють неповнолітні свідки або жертви злочину, тривалість концентрації уваги дитини може бути меншою, ніж зазначено вище.

З метою забезпечення правильної тривалості допиту дитини, слідчий складає його план, у якому зазначає питання, що слід з'ясувати на допиті, орієнтуючись скільки загалом буде витрачено на це часу.

Крім того, перед безпосереднім допитом, дитина не повинна довго чекати на початок слідчої дії. Очікування є обтяжливим для неповнолітньої особи, спричиняє втому, а також викликає занепокоєння.

4. Забезпечення присутності необхідних учасників при допиті дитини, яка стала свідком або жертвою злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Частина 4 цієї статті передбачає, що до початку допиту особам, зазначеним у частині першій цієї статті, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання. Крім того, ч. 2 ст. 52 КПК України визначає обов'язкову участь захисника щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою; а щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Отже, виходячи із законодавчих норм і слідчої практики, у допиті неповнолітньої особи беруть участь її законний представник, захисник, педагог або психолог, у необхідних випадках – лікар. Слідчий має забезпечити присутність цих осіб на допиті. Водночас, слідчий має враховувати вплив присутніх осіб на дитину, яка дає показання. Оптимальною є ситуація проведення допиту у спеціально обладнаному приміщенні («зеленій кімнаті»), коли більшість учасників допиту знаходяться в іншому приміщенні з можливістю чути і спостерігати за ходом процесуальної дії через дзеркало Гезелла та за допомогою звуко-, відеозаписувальної техніки.

Існують й певні рекомендації щодо вибору психолога для участі у слідчих (розшукових) діях з неповнолітньою особою, у тому числі її допиті.

Слід зауважити, що не кожний психолог має відповідну підготовку для роботи з дитиною, свідком або жертвою злочину, особливо постраждалою від посягання на статеву недоторканість. Для такого допиту необхідно залучати не просто психолога, а фахівця з психології тієї групи дітей, до якої належить допитуваний. Наприклад, у Німеччині для усунення проблеми правдивості показань свідків обов'язково запрошується експерт-психіатр або психолог, коли виникає питання про правдивість показань неповнолітніх, особливо у справах про сексуальні злочини.

Тому метою участі психолога у допитах неповнолітніх осіб є: а) надання допомоги слідчому у встановленні психологічного контакту з допитуваним, обрання найбільш доцільних методів психічного впливу, формулювання психологічно правильних запитань, забезпечення оптимального емоційного стану допитуваного; б) сприяння отриманню повних і достовірних показань; в) сприяння у встановленні обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Слідчий дізнається у спеціаліста-психолога: яким є інтелектуальний розвиток дитини; якими є особливості дитини-свідка чи потерпілого у сфері сприйняття, запам'ятовування та відтворювання сприйнятої інформації; які риси соціально-емоційного розвитку дитини та як вони впливають на зміст і форму показань; якими є відносини дитини з іншими особами та ставлення дитини до підозрюваного, інших учасників справи; чи схильна дитина до неправди, фантазування; чи легко дитина піддається впливу інших осіб та ін.

Наступний етап – це безпосереднє проведення допиту або його робочий етап.

На початку допиту слідчий пояснює дитині, хто він і ким є інші присутні особи, яка їх роль у спілкуванні з дитиною. Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Дитині повідомляють, що її обов'язком є говорити правду на допиті. При цьому слід сказати, що якщо вона не знатиме відповіді, не слід її вигадувати, а просто визнати це.

Розмову з дитиною слід почати з нейтральних, безпечних тем, пам'ятаючи при цьому, що така нейтральна розмова не може тривати занадто довго. При цьому слідчий встановлює психологічний контакт з неповнолітньою особою, дізнається про володіння нею загальними даними про предмет, що буде темою допиту.

Далі слідчий переходить до стадії вільної розповіді. На цій стадії неповнолітній свідок або жертва злочину вільно розповідає про

перебіг подій, у звичному для себе темпі розмови, згідно з послідовністю згаданої інформації. Вільна розповідь дитини дозволяє слідчому більш глибоко зрозуміти її світ, емоції та переживання. Стає зрозумілим, які елементи події були важливими та запам'яталася допитуваній особі. При цьому визначається, з яких підготовлених запитань слід почати уточнення повідомлених показань.

При проведенні допиту потрібно враховувати індивідуальні особливості дитини – темп сприйняття нею інформації, процес мислення та інші психофізіологічні процеси. Слід пристосовувати власний темп розмови до можливостей дитини до сприйняття інформації, виявляти одночасно такт, винахідливість та креативність у контакті з дитиною. Запитання, що адресуються дитині, мають ставитися з урахуванням її лексичних можливостей, набутих на етапі її розвитку.

Дитину, яка розповідає про злочин, його обставини у формі вільного викладу подій, не слід перебивати, навіть якщо вона відхиляється від суті справи. Не потрібно її поправляти, уточнювати висловлювання або їх корегувати, наводячи інформацію з інших джерел. Це може обмежити свободу у викладі подальших подій, заважати висловлювати думки.

Під час вільної розповіді важливо спостерігати за невербальними реакціями дитини – звертати увагу на те, про що вона розповідає вільніше, а на що реагує з уповільненням, напруженням, тривогою.

Після вільної розповіді слідчий деталізує і уточнює надані дитиною показання. Слова, побудова запитань і процес їх постановки слід добирати з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дитини – потрібно з'ясувати у дитини значення термінів, понять, які вона використовувала у розповіді.

Метою уточнення і деталізації показань дитини є доповнення викладу подій, здійсненого під час вільної розповіді, та їх упорядкування для всебічного з'ясування обставин справи. При цьому слід з'ясувати у дитини значення окремих понять, які вона використовувала у вільній розповіді, та використовувати у деталізуючих запитаннях висловлювання, які вона вживала у розмові раніше.

Під час допиту дитини доцільно використовувати такі тактичні прийоми – «демонстрація малюнку» (зокрема, для розрізнення правдивих свідчень від брехні), використання асоціативних зв'язків для відновлення забутого, деталізація і уточнення показань та деякі інші залежно від ситуації допиту і виду вчиненого злочину.

Як один із тактичних прийомів, що зменшує емоційну напруженість дитини у процесі допиту, слід рекомендувати позитивний вплив на неї іншої близької особи – когось з батьків, рідних, вихователів тощо. Водночас, слід виражено підходити до застосування такого методу, ретельно вивчивши існуючі відносини у сім'ї та при вихованні дитини.

Наприкінці розмови варто запитати дитину, чи хоче вона ще щось сказати. А при остаточному завершенні бесіди слід похвалити дитину, навіть якщо її показання не містили нової суттєвої інформації. Ця рекомендація є особливо доречною при необхідності наступного допиту або проведення з дитиною іншої слідчої (розшукової) дії.

Останній етап допиту дитини, яка стала свідком або жертвою злочину – фіксування результатів цієї слідчої дії.

Основним засобом фіксування допиту є протокол. Питання і відповіді дитини, що стосуються найсуттєвіших і найважливіших обставин допиту, записуються у ньому дослівно.

Для належної оцінки отриманого при допиті матеріалу важливим є фіксування інформації про стан дитини на початку слідчої дії. Зокрема, чи здорова вона, чи відповідає її фізичний розвиток віку за документами, як вона почувається тощо. Такі дані є необхідними у деяких категоріях кримінальних проваджень, зокрема пов'язаних з посяганням на статеву недоторканість неповнолітньої особи.

Додатками до протоколу допиту дитини можуть бути малюнки або інші матеріали, власноручно виконані нею під час слідчої дії, адже іноді діти надають перевагу інформації у графічній або письмовій формі.

З урахуванням особливостей проведення допиту дитини у приміщенні «зеленої кімнати», до протоколу допиту приєднується носій відповідного відеозапису.

Взагалі, фіксування показань дітей при допиті за допомогою відеозапису є оптимальним засобом. Адже використання відеоматеріалів допиту неповнолітньої особи, яка є свідком або потерпілим, сприяє можливості незалучення дитини до безпосередньої участі у судових засіданнях.

Список використаних джерел

1. Будзинська А. Як опитувати дитину: poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. Електронний ресурс. Режим доступу: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/book_opytuvaty_dytyny.pdf.

2. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг ред. В. В. Пяковського. – 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

3. Образцов В., Богомоллова С. Эксперт-психолог в суде Германии: оценка достоверности показаний. *Законность*. 2003. № 1. С. 50–52.